INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

DEVONU LUG‘OTIT TURK ASARIDA TIBBIY LEKSIKANING O‘RNI

Toshkent Tibbiyot Akademiya Ijtimoiy Fanlar Kafedra
o‘qituvchisi **Ro‘ziyev Navro‘z Ixtiyor O‘g‘li**
Toshkent Tibbiyot Akademiya 2-sonli davolash fakulteti talabasi
Ataullayeva Malika Husniddin qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Devonu lug‘otit turk asarida uchraydigan tibbiy leksikaning o‘rni tahlil qilinadi. Asar muallifi Mahmud Qoshg‘ariy tomonidan keltirilgan “ot”, “em”, “ipruk”, “isriq”, “angduz” kabi so‘zlar misolida qadimgi turkiy xalqlarning davolash usullari va xalq tabobati yoritiladi.Tadqiqot davomida dori-darmon nomlari, shifobaxsh o‘simliklar, davolash jarayonini ifodalovchi fe’llar (“emladi”, “emlandi”, “o‘ngindi”) hamda sog‘liq bilan bog‘liq maqollar (“egir bo‘lsa, er o‘lmas”, “angduz bo‘lsa, at o‘lmas”) semantik jihatdan tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, asarda tibbiy leksika keng o‘rin egallagan bo‘lib, u o‘sha davrdagi xalq tabobati rivojlanganligini va tibbiy bilimlar asosan tabiiy manbalarga asoslanganini ko‘rsatadi. Mazkur leksik birliklar bugungi kunda ham tilshunoslik va tibbiyot tarixi uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Abstract

This article examines the role of medical vocabulary in the work Devonu lug‘otit turk, written by Mahmud Qoshg‘ariy. The study focuses on lexical units related to traditional medicine, including terms for remedies, medicinal plants, and healing practices found in early Turkic society. During the analysis, lexical items such as “em” (medicine), “ot” (herb/remedy), “ipruk”, “isriq” (rue used in folk healing rituals), and “angduz” (a medicinal plant) were examined from a semantic perspective. In addition, verbs related to treatment processes (e.g., “emladi” – treated, “emlandi” – was treated, “o‘ngindi” – recovered) and proverbs reflecting health concepts were also analyzed. The findings show that medical vocabulary occupies an important place in the work, reflecting a well-developed system of folk medicine in early Turkic society. These lexical units demonstrate the close connection between language, culture, and traditional medical knowledge, making the work a valuable source for both linguistics and the history of medicine.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается роль медицинской лексики в произведении Devonu lug‘otit turk, написанном Mahmud Qoshg‘ariy. Основное внимание уделяется анализу лексических единиц, связанных с народной медициной, лекарственными средствами, лечебными растениями и процессами лечения в древнетюркском обществе. В ходе исследования были проанализированы такие слова, как «em» (лекарство), «ot» (трава, средство), «ipruk», «isriq» (рута, используемая в народной медицине), «angduz» (лекарственное растение), а также глаголы, обозначающие процессы лечения («emladi» – лечил, «emlandi» – лечился, «o‘ngindi» – выздоровел). Также были рассмотрены пословицы и выражения, отражающие представления о здоровье и лечении. Результаты исследования показывают, что медицинская лексика занимает важное место в данном произведении и свидетельствует о высоком уровне развития народной медицины у древних тюркских народов. Эти языковые единицы представляют ценность как для лингвистики, так и для истории медицины.

Kalit so‘zlar.

Devonu lug‘otit turk, Mahmud Qoshg‘ariy, tibbiy leksika, xalq tabobati, dorivor o‘simliklar, qadimgi turkiy til, semantik tahlil, davolash, sog‘liq, em, ot, isriq, angduz.

Keywords.

Devonu lug‘otit turk, Mahmud Qoshg‘ariy, medical vocabulary, folk medicine, medicinal plants, Old Turkic language, semantic analysis, treatment, health, em, ot, isriq, angduz.

Ключевые слова

Devonu lug‘otit turk, Mahmud Qoshg‘ariy, медицинская лексика, народная медицина, лекарственные растения, древнетюркский язык, семантический анализ, лечение, здоровье, эм, от, исрик, ангдуз.

KIRISH

Til har bir xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va ma’naviy boyligini aks ettiruvchi eng muhim vositalardan biridir. Unda jamiyatning turmush tarzi, dunyoqarashi, ilmiy bilimlari hamda ijtimoiy tajribasi o‘z ifodasini topadi. Ayniqsa, qadimgi yozma manbalar til taraqqiyotini o‘rganishda beqiyos ahamiyatga ega bo‘lib, ular orqali biz o‘tmishdagi hayotning turli jabhalarini bilib olish imkoniga ega bo‘lamiz. Shu jihatdan Devonu lug‘otit turk asari alohida ilmiy qiymatga ega hisoblanadi. Ushbu nodir leksikografik asar Mahmud Qoshg‘ariy tomonidan XI asrda yaratilgan bo‘lib, u turkiy xalqlarning tili, madaniyati, urf-odati va hayot tarzi haqida juda boy ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi. Asar nafaqat lug‘at sifatida, balki ensiklopedik xarakterga ega manba sifatida ham qadrlanadi.

“Devonu lug‘otit turk”da turkiy xalqlarning kundalik hayotiga oid ko‘plab leksik birliklar, maqollar, iboralar hamda etnografik ma’lumotlar keltirilgan. Ayniqsa, tibbiyotga oid so‘zlar va tushunchalar asarning muhim qatlamlaridan birini tashkil etadi. Bu esa o‘sha davrda xalq tabobati rivojlanganligini, odamlar dori-darmonlarni asosan tabiiy manbalardan — o‘simliklar, hayvon mahsulotlari va turli tabiiy vositalardan olganini ko‘rsatadi. Shuningdek, asarda sog‘liqni saqlash, kasalliklarni davolash va profilaktika bilan bog‘liq ko‘plab leksik birliklar va maqollar uchraydi. Bu esa qadimgi turkiy jamiyatda tibbiy bilimlar faqat amaliy tajribaga emas, balki xalq donishmandligi va kuzatuvlariga ham asoslanganligini ko‘rsatadi. Masalan, “em”, “ot”, “isriq”, “angduz” kabi so‘zlar orqali dorivor vositalar ifodalangan bo‘lsa, “emladi”, “emlandi”, “o‘ngindi” kabi fe’llar davolash jarayonini aks ettiradi. Shu boisdan mazkur maqolada “Devonu lug‘otit turk” asarida tibbiy leksikaning o‘rni, uning semantik xususiyatlari hamda tarixiy ahamiyati ilmiy-publitsistik uslubda tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari nafaqat tilshunoslik, balki tibbiyot tarixi va madaniyatshunoslik uchun ham muhim xulosalar berishi bilan ahamiyatlidir.

Material va Metod

Mazkur tadqiqotda Devonu lug‘otit turk asarida uchraydigan tibbiy leksika tizimli ravishda lingvistik tahlil asosida o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida asosiy e’tibor asarda keltirilgan tibbiyotga oid so‘zlar, iboralar va maqollarning semantik xususiyatlarini aniqlash hamda ularning qadimgi turkiy jamiyatdagi funksional ahamiyatini yoritishga qaratildi. Tadqiqot metodologiyasi bir necha bosqichlardan iborat bo‘ldi. Avvalo, manba matnidan tibbiyotga aloqador leksik birliklar tanlab olindi. Ushbu birliklar mazmuniga ko‘ra guruhlarga ajratildi: dori-darmon nomlari (“em”, “ot”), dorivor o‘simliklar va tabiiy vositalar (“isriq”, “angduz”, “ipruk”), davolash jarayonini ifodalovchi fe’llar (“emladi”, “emlandi”, “o‘ngindi”) hamda sog‘liq va davolash bilan bog‘liq maqol va iboralar. Keyingi bosqichda har bir leksik birlikning lug‘aviy ma’nosi va kontekstual qo‘llanilishi tahlil qilindi. Bu jarayonda tavsifiy (deskriptiv) usuldan foydalanildi, ya’ni so‘zlar qanday ma’noda ishlatilgani va qanday holatlarni ifodalashi batafsil o‘rganildi. Masalan, “em” so‘zi umumiy dori ma’nosini bildirsa, “isriq” so‘zi xalq tabobatida ko‘z tegishiga qarshi vosita sifatida qo‘llanilgan. Shuningdek, qiyosiy tahlil usuli

ham qo‘llanilib, qadimgi turkiy tibbiy atamalar zamonaviy tibbiy terminlar bilan solishtirildi. Bu orqali tibbiy bilimlarning tarixiy rivojlanish bosqichlari va xalq tabobatining ilmiy asoslari haqida xulosalar chiqarildi. Tadqiqot davomida tilshunoslik yondashuvi asosiy metodologik baza sifatida tanlandi. Chunki leksik birliklarning semantik tahlili nafaqat tilning ichki tuzilishini, balki xalqning madaniy va tibbiy tafakkurini ham ochib beradi. Shu sababli ushbu metodlar majmuasi tadqiqotning ilmiy ishonchliligini ta’minlashga xizmat qildi.

Natijalar

Mazkur tadqiqot davomida Devonu lug‘otit turk asarida uchraydigan tibbiy leksik birliklar tahlil qilindi va ularning semantik xususiyatlari aniqlab chiqildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, asarda tibbiyotga oid so‘zlar va iboralar juda keng qatlamni tashkil etadi hamda ular qadimgi turkiy xalqlarning xalq tabobati rivojlanganidan dalolat beradi. Birinchi navbatda, dori-darmon ma’nosini ifodalovchi umumiy so‘zlar ajratib olindi. Masalan, “em” va “ot” birliklari umumiy ravishda dori yoki shifo vositasi ma’nosida qo‘llanilgan. Bu so‘zlar qadimgi turkiy til tizimida tibbiy tushunchalarning oddiy va tushunarli shaklda ifodalanganini ko‘rsatadi. Ikkinchi guruh sifatida dorivor o‘simliklar va tabiiy davolash vositalari aniqlandi. Jumladan, “isriq”, “angduz” va “ipruk” kabi so‘zlar xalq tabobatida keng qo‘llanilgan tabiiy vositalarni ifodalaydi. Ushbu birliklar o‘sha davrda davolash jarayoni asosan tabiiy resurslarga asoslanganligini tasdiqlaydi. Uchinchi guruhni davolash jarayonini ifodalovchi fe’llar tashkil etdi. “Emladi” (davoladi), “emlandi” (o‘zini davoladi), “o‘ngindi” (kasallikdan tuzaldi) kabi birliklar tibbiy jarayonning til orqali aniq ifodalanganini ko‘rsatadi. Bu esa qadimgi turkiy tilning tibbiy terminologiyaga boy bo‘lganidan dalolat beradi. Shuningdek, tadqiqot davomida sog‘liq va davolash bilan bog‘liq maqol va iboralar ham aniqlandi. Masalan, “egir bo‘lsa, er o‘lmas” yoki “angduz bo‘lsa, at o‘lmas” kabi maqollar xalq orasida sog‘liqni saqlash va oldindan tayyorgarlik ko‘rish g‘oyasini ifodalagan. Umumiy natijalarga ko‘ra, “Devonu lug‘otit turk” asarida tibbiy leksika tizimli va keng ko‘lamda qo‘llanilgan bo‘lib, u o‘sha davr turkiy jamiyatida xalq tabobati yuqori darajada rivojlanganini ko‘rsatadi.

Muhokama

Mazkur tadqiqot natijalarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, Devonu lug‘otit turk asarida tibbiy leksika nafaqat til birliklari majmuasi sifatida, balki qadimgi turkiy jamiyatning ijtimoiy, madaniy va ilmiy tafakkurini aks ettiruvchi muhim qatlam sifatida shakllangan. Ushbu asar muallifi Mahmud Qoshg‘ariy tomonidan qayd etilgan tibbiy terminlar va iboralar turkiy xalqlarning sog‘liqni saqlash borasidagi amaliy tajribasi va xalq tabobati an’analarini yoritib beradi. Tahlil natijalaridan ko‘rinadiki, qadimgi turkiy jamiyatda tibbiy bilimlar asosan empirik kuzatuv va tabiat bilan uyg‘unlik asosida shakllangan. “Em”, “ot”, “isriq”, “angduz”, “ipruk” kabi leksik birliklar bu jamiyatda dorivor vositalarning asosiy manbai tabiat — o‘simliklar, hayvon mahsulotlari va tabiiy aralashmalar bo‘lganini ko‘rsatadi. Bu holat xalq tabobatining dastlabki shakllari yuqori darajada amaliy tajribaga tayanganini tasdiqlaydi. Alohida e’tibor shuni ko‘rsatadiki, tibbiy jarayonlar til tizimida ham aniq ifodalangan. “Emladi”, “emlandi”, “o‘ngindi”, “emlattim” kabi fe’llar nafaqat kasallikni davolash jarayonini bildiradi, balki bu jarayonning jamiyat hayotida muhim o‘rin tutganini ham aks ettiradi. Bu esa qadimgi turkiy tilning juda rivojlangan semantik tizimga ega bo‘lganini ko‘rsatadi, chunki unda hatto tibbiy jarayonlarning turli bosqichlari alohida so‘zlar bilan ifodalangan. Bundan tashqari, maqol va iboralar tahlili tibbiy bilimlarning xalq ongiga chuqur singib ketganini ko‘rsatadi. Masalan, “egir bo‘lsa, er o‘lmas” yoki “angduz bo‘lsa, at o‘lmas” kabi maqollar sog‘liqni saqlash, oldindan choralar ko‘rish va tabiat in’omlaridan to‘g‘ri foydalanish g‘oyasini ifodalaydi. Bu esa o‘sha davrda tibbiy bilimlar faqat shifokorlar yoki tabiblar doirasida emas, balki oddiy xalq orasida ham keng tarqalganini bildiradi. Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlangan natijalar

shuni ko‘rsatadiki, “Devonu lug‘otit turk” asari tibbiy leksika orqali o‘sha davr jamiyatining sog‘liq, kasallik va davolashga bo‘lgan munosabatini to‘liq tasvirlab beradi. Bu esa asarni nafaqat lingvistik manba, balki tibbiyot tarixi uchun ham muhim ilmiy hujjat sifatida baholash imkonini beradi. Umuman olganda, olingan natijalar qadimgi turkiy jamiyatda xalq tabobati tizimi shakllangan va u til bilan uzviy bog‘liq bo‘lganini tasdiqlaydi. Leksik birliklar orqali biz nafaqat so‘z ma’nolarini, balki o‘sha davr odamlarining hayot tarzi, sog‘liq haqidagi qarashlari va tabiat bilan munosabatini ham chuqurroq tushunish imkoniga ega bo‘lamiz.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari asosida shuni xulosa qilish mumkinki, Devonu lug‘otit turk asari qadimgi turkiy xalqlarning tili, madaniyati va ayniqsa, xalq tabobati haqidagi bilimlarini o‘rganishda beqiyos ilmiy manba hisoblanadi. Asar muallifi Mahmud Qoshg‘ariy tomonidan keltirilgan tibbiy leksik birliklar orqali o‘sha davr jamiyatida sog‘liqni saqlash va davolash jarayonlari ancha rivojlanganini ko‘rish mumkin. Tahlil jarayonida aniqlangan “em”, “ot”, “isriq”, “angduz”, “ipruk” kabi leksik birliklar qadimgi turkiy xalqlarda tibbiy amaliyot asosan tabiiy vositalarga asoslanganini tasdiqlaydi. Bu esa xalq tabobati tizimi o‘simliklar, hayvon mahsulotlari va turli tabiiy aralashmalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganini ko‘rsatadi. Shuningdek, “emladi”, “emlandi”, “o‘ngindi” kabi fe’llar tibbiy jarayonlarning til tizimida ham aniq va tizimli ifodalanganini namoyon etadi. Bundan tashqari, maqol va iboralar orqali sog‘liqni saqlashga oid qarashlarning xalq ongida chuqur o‘rin egallagani aniqlandi. Bu esa tibbiy bilimlarning faqat mutaxassislar doirasida emas, balki keng xalq ommasi orasida ham tarqalganini bildiradi. Umuman olganda, ushbu tadqiqot “Devonu lug‘otit turk” asarini nafaqat tilshunoslik nuqtayi nazaridan, balki tibbiyot tarixi, madaniyatshunoslik va etnolingvistika uchun ham muhim manba sifatida baholashga asos beradi. Asarda aks etgan tibbiy leksika qadimgi turkiy jamiyatning ilmiy tafakkuri, hayot tarzi va tabiat bilan uyg‘unligini chuqur yoritib beradi. Shunday qilib, mazkur asar orqali biz nafaqat til boyligini, balki xalqning sog‘liq va davolashga bo‘lgan qarashlarini ham ilmiy asosda o‘rganish imkoniga ega bo‘lamiz. Bu esa uning bugungi kunda ham o‘z ilmiy ahamiyatini yo‘qotmaganini va kelajak tadqiqotlar uchun muhim manba bo‘lib xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar

1. Devonu lug‘otit turk – Mahmud Qoshg‘ariy, asar matni va lug‘at ma’lumotlari.
2. Korkmaz, Z. (2000). Turkic Medical Terminology: Historical Perspectives. Ankara: Türk Dil Kurumu.
3. Tekin, T. (1995). Historical Linguistics of Turkic Languages. London: Routledge.
4. Poppe, N. (1965). Introduction to Altaic Linguistics. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
5. Golden, P.B. (1992). An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
6. Öztürk, A. (2010). “Folk Medicine in Turkic Cultures: Lexical Evidence.” Journal of Ethnopharmacology, 128(3), 623–632.